

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه مازندران

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

رساله دکترا رشته الهیات و معارف اسلامی گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

بررسی جایگاه مقاصد شریعت در تشریح احکام کیفری اسلام از منظر فقه امامیه

نگارش:

زهرا سادات سهروردی

استاد راهنما:

سعید ابراهیمی

استاد مشاور:

محمد مهدی زارعی

شهریور ۱۴۰۱

تهدنامه اصالت رساله

بدینوسیله اینجانبه زهرا سادات سهروردی دانشجوی دوره دکتری رشته الهیات و معارف اسلامی - گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی با شماره دانشجویی ۱۶۲۵۱۲۰۴ تعهد می‌نمایم که کلیه مطالب مندرج در این رساله اینجانبه تحت عنوان بررسی جایگاه مقاصد شریعت در تشریح احکام کیفری اسلام از منظر فقه امامیه حاصل فعالیت پژوهشی خودم بوده که به راهنمایی یا مشاورت اساتید دانشگاه مازندران تهیه شده است و در هر جا که از دستاوردها یا آثار علمی دیگران استفاده شده با رعایت حقوق مالکیت معنوی به صورت مستقیم یا غیرمستقیم در متن رساله، ارجاع داده شده و در منابع پایانی ذکر شده است.

این اثر پژوهشی قبلاً برای اخذ هیچ مدرک هم‌سطح، بالاتر یا پایین تر هیچیک از دانشگاه ها و موسسات دولتی یا غیردولتی ارائه نشده است، در صورت احراز تخلف و اثبات خلاف هر یک از موارد فوق، دانشگاه مازندران حق دارد بدون نیاز به حکمی از مراجع قضایی یا غیرقضایی، نسبت به ابطال مدرک تحصیلی اینجانب / اینجانبه اقدام کند و حق پیگیری قضایی موضوع نیز برای دانشگاه مازندران محفوظ است و اینجانب / اینجانبه حق هرگونه اعتراض را از خود ساقط می‌نمایم. کلیه نتایج و حقوق حاصل از این اثر، متعلق به دانشگاه مازندران است و هرگونه استفاده از نتایج علمی و عملی، واگذاری اطلاعات به دیگران یا چاپ و تکثیر، نسخه‌برداری ترجمه و اقتباس از رساله، بدون موافقت دانشگاه مازندران یا استاد راهنما یا مشاور، ممنوع است، نقل مطالب با ذکر ماخذ بلامانع است.

نام و نام خانوادگی و امضاء دانشجو

صحت امضای دانشجو مورد گواهی است.

مدیر گروه دانشکده

معاون پژوهشی دانشکده

بسمه تعالی

صورتجلسه دفاع از رساله دکتری

دانشکده: .....

جدول ۱. مشخصات دانشجو

نام و نام خانوادگی	رشته	گرایش	دوره	سال ورود	شماره دانشجویی
Email address					

جدول ۲. عنوان رساله و زمان دفاع

عنوان رساله	
تاریخ و ساعت دفاع	

جدول ۳. نمره ارزیابی

نمره ارزیابی به عدد:		نمره ارزیابی به حروف:	
کمتراز ۱۶	۱۶ تا ۱۷/۵۰	۱۸/۹۹ تا ۱۷/۵۱	۲۰ تا ۱۹
☐ غیرقابل قبول	☐ خوب	☐ بسیار خوب	☐ عالی

جدول ۴. مشخصات استادان

نام و نام خانوادگی	تخصص اصلی و فرعی	مرتبه علمی	سمت در رساله	محل خدمت	تاریخ امضا

جدول ۵. مشخصات نماینده تحصیلات تکمیلی

نام و نام خانوادگی	تاریخ امضا

سپاسگزاری

امیر المؤمنین علی علیه السلام:

«من علمنی حرفاً فقد صیرنی عبداً»

از والدین عزیزم، که اولین معلم و راهنمایم بودند،

از تمام دوستان و اساتید دوران تحصیلم،

از استاد راهنمای گرامی جناب آقای دکتر سعید ابراهیمی

از مشاور محترم جناب آقای دکتر محمد مهدی زارعی

از سایر اساتید خوبم جناب آقای دکتر ایزدی فرد، حجه الاسلام دکتر جهانی،

و سایر اساتید عزیزم که مجال نام بردن از آنان نیست، کمال تشکر و سپاسگزاری را دارم.

تقدیم به:

ساحت قدسی ولی نعمت‌مان

که هر چه داریم از دعای خیر اوست؛

و به امید ظهورش

چکیده

در بررسی تخصصی، مقاصد شریعت، غیر از علل الشرایع و فلسفه‌ی احکام است. وجود مقاصد شریعت، نه تنها در حقوق کیفری بلکه در تمام احکام تشریحی، امری مسلم و مفروض است. پس از پذیرفتن این نکته‌ی اساسی که مصحح دیدگاه مخاطب در مواجهه با احکام حقوقی و مجازات‌های شرعی اعم از حدود و تعزیرات، است، نوبت به تعیین جایگاه این مقاصد در شریعت اسلامی از منظر فقهای امامیه می‌رسد.

چالش اصلی در این زمینه، نحوه‌ی روبرویی مجتهد و فقیه عالم برای استنباط حکم شرعی است که رتبه و درجه‌ی رجوع به مقاصد را در کجای ذهنیت خویش قرار داده است؟ آیا برای مقاصد، شأنی همانند و هم‌راستای با منابع فقهی در نظر گرفته است یا آن را در رتبه و مرتبه‌ی پایین‌تری تعریف نموده است؟ استناد به مقاصد را در صدور فتوا و حکم شرعی، تا چه حد و تا چه میزان، ضروری می‌داند.

برای فقیه، تقسیم بندی انواع مقاصد و کاربست هریک، در میزان تأثیرگذاری‌اش، در اتقان حکم استنباطی برای استحصال احکام کیفری که به‌خاطر، اهمیت دماء، نفوس، اموال و اعراض از درجه‌ی حساسیت بالایی برخوردار است، به تناسب جایگاهی که تعریف نموده است برمی‌گردد. به عبارت دیگر، چارچوب اندیشه و نظام فکری مجتهد تا هر میزان و درجه‌ای که با مقاصد اصلی شریعت هماهنگ باشد؛ به همان میزان، در رسیدن به حقیقت صراحت و دقت بیش‌تری دارد.

در این پژوهش به این دست آورد رسیدیم که در موارد تعارض بین نصوص و مقاصد جزایی اسلام، مقاصد کلی شریعت، مقدم می‌شود، و در موارد تعارض یا تزاحم در مقاصد جزئی کیفری با نصوص، بسته به میزان درجه و اهمیت مقصد و با تشخیص حاکم اسلامی، احتمال تقدم هر کدام بر دیگری طبق قواعد فقهی و اصولی، وجود دارد. نکته‌ی دیگر این‌که مقاصد، همواره در تشریح احکام باید مدنظر قرار گیرند و نادیده انگاشتن آن، موجب نقض غرض شارع از تشریح احکام است.

نکته‌ی مهم در این بحث و فحص علمی، این است که مقاصد در رسیدن مکلفین به خواست شارع مقدس، طریقت دارند نه سببیت. یعنی مقاصد در جای خود استقرار دارند و طریقی برای وصول به اراده‌ی شارع در اعمال مجازات بر مجرمین که هم نفع فردی دار هم نفع اجتماعی، می‌باشد؛ حال اگر مثلاً دستگاه قضائی از این طریق بهره ببرد؛ در رسیدن به حکم واقعی، موفق بوده است و اگر آن را نادیده بگیرد، جایگاه مقاصد دچار خدش‌های نخواهد شد.

کلیدواژه‌ها: مقاصد، احکام کیفری، تشریح، احکام جزایی، مصلحت، فقه امامیه

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۴	فصل اول: کلیات و مفاهیم .....
۱۵	۱-۱-۱- مقدمه .....
۱۶	۱-۱-۲- بیان مسأله .....
۱۹	۱-۱-۳- پیشینه‌ی پژوهش .....
۱۹	۱-۱-۳-۱- پژوهش‌های خارجی .....
۲۰	۱-۱-۳-۲- پژوهش‌های داخلی .....
۲۱	۱-۱-۴- سؤالات پژوهش .....
۲۱	۱-۱-۴-۱- سؤال اصلی .....
۲۱	۱-۱-۴-۲- سؤالات فرعی .....
۲۲	۱-۱-۵- فرضیه‌های پژوهش .....
۲۲	۱-۱-۶- حدود پژوهش .....
۲۲	۱-۱-۷- اهداف پژوهش .....
۲۲	۱-۱-۸- مبانی نظری پژوهش .....
۲۳	۱-۱-۹- روش شناسی پژوهش .....
۲۳	۱-۱-۹-۱- معرفی الگو یا روش کار: .....
۲۳	۱-۱-۱۰- سازماندهی پژوهش .....
۲۳	۱-۲-۱- مفهوم شناسی .....
۲۳	۱-۲-۱-۱- مقاصد .....
۲۳	۱-۲-۱-۱-۱- مقاصد در لغت .....
۲۴	۱-۲-۱-۲- مقاصد در اصطلاح .....
۲۵	۱-۲-۲- شریعت .....
۲۵	۱-۲-۲-۱- شریعت در لغت .....
۲۵	۱-۲-۲-۲- شریعت در اصطلاح .....
۲۶	۱-۲-۳- حقوق .....
۲۶	۱-۲-۳-۱- حقوق در لغت .....

۲۶	۱-۲-۳-۲- حقوق در اصطلاح
۲۷	۱-۲-۴- کیفر
۲۷	۱-۲-۴-۱- کیفر در لغت
۲۷	۱-۲-۴-۲- کیفر در اصطلاح
۲۷	۱-۲-۴-۳- مراد از حقوق کیفری
۲۸	۱-۲-۵- انواع مقاصد
۲۸	۱-۲-۵-۱- مقاصد از لحاظ شکلی
۲۸	۱-۲-۵-۱-۱- مقاصد کلی (عام)
۲۹	۱-۲-۵-۲- مقاصد خاص
۲۹	۱-۲-۵-۳- مقاصد جزئی
۳۰	۱-۲-۵-۲- مقاصد از لحاظ آثار
۳۰	۱-۲-۵-۱- ضروریات
۳۰	۱-۲-۵-۲- حاجیات
۳۱	۱-۲-۵-۳- تحسینیات
۳۱	۱-۲-۵-۴- کمالیات
۳۱	۱-۲-۵-۵- تعبدیات
۳۵	۱-۲-۶- نص و مقصد
۳۷	۱-۲-۶-۱- دیدگاه نص گرا
۴۱	۱-۲-۶-۱-۱- نقد و بررسی دیدگاه اول
۴۱	۱-۲-۶-۲- دیدگاه نص محور با گرایش به مقاصد
۴۳	۱-۲-۶-۱-۲- نقد و بررسی دیدگاه دوم
۴۴	۱-۲-۶-۳- دیدگاه نص پذیر و مقاصد محور
۴۵	۱-۲-۶-۳-۱- نقد و بررسی دیدگاه سوم
۴۶	۱-۲-۶-۴- دیدگاه مقصد محور
۴۸	۱-۲-۶-۴-۱- نقد و بررسی دیدگاه چهارم
۴۹	۱-۲-۶-۵- دیدگاه نص محور با توجه به مقاصد
۵۱	۱-۲-۶-۵-۱- نقد و بررسی دیدگاه پنجم
۵۲	۱-۲-۶-۶- نظر مختار

۵۳	۷-۲-۱- رابطه فقه و مقاصد شریعت .....
۵۹	۸-۲-۱- مقایسه مقاصد با مفاهیم مشابه .....
۵۹	۱-۸-۲-۱- مصلحت .....
۶۱	۱-۱-۸-۲-۱- نسبت مصلحت و مقاصد شریعت .....
۶۲	۲-۸-۲-۱- مذاق شریعت .....
۶۵	۱-۲-۸-۲-۱- نسبت مذاق و مقصد شریعت .....
۶۶	۳-۸-۲-۱- حکمت .....
۶۷	۴-۸-۲-۱- علت .....
۶۸	۹-۲-۱- تفاوت بین حکمت و علت .....
۷۱	فصل دوم: شرایط و ویژگی‌های استناد به مقاصد (جواز استناد به مقاصد) .....
۷۲	۱-۱-۲- اضطرار .....
۷۶	۱-۱-۱-۲- ارتباط اضطرار و مقاصد شریعت .....
۷۸	۲-۱-۲- دلیل ظنی .....
۸۰	۳-۱-۲- فقدان نص .....
۸۱	۴-۱-۲- تعارض نص .....
۸۲	۱-۴-۱-۲- اقسام تعارض ادله‌ی لفظی .....
۸۳	۲-۴-۱-۲- شرایط و ویژگی‌های تعارض ادله .....
۸۳	۱-۲-۴-۱-۲- شرایط عمومی تعارض ادله .....
۸۳	۱-۱-۲-۴-۱-۲- وجود حداقل دو دلیل لفظی .....
۸۴	۲-۱-۲-۴-۱-۲- برخورد دلایل در مرحله‌ی تشریح .....
۸۴	۲-۲-۴-۱-۲- شرایط اختصاصی تعارض مستقر .....
۸۴	۱-۲-۲-۴-۱-۲- تنافی به گونه‌ی تناقض یا تضاد باشد .....
۸۵	۲-۲-۲-۴-۱-۲- عدم اجرای جمع عرفی برای رفع تعارض .....
۸۶	۳-۴-۱-۲- تعارض و مقاصد .....
۸۸	۵-۱-۲- تراحم .....
۸۹	۱-۵-۱-۲- تقدیم جامعه بر فرد از باب ترجیح اهم بر مهم .....
۹۲	۶-۱-۲- تفاوت میان تعارض و تراحم .....
۹۳	۲-۲- جواز استناد به مقاصد .....

- ۹۳-۲-۱- جواز شرعی استناد به مقاصد از قرآن کریم .....
- ۹۵-۲-۲- سیره‌ی متشرعه .....
- ۹۶-۲-۳- جواز عقلی استناد به مقاصد .....
- ۹۸-۲-۴- سیره عقلا .....
- ۹۹-۲-۵- جواز عرفی استناد به مقاصد .....
- فصل سوم: سیر تطور احکام کیفری در شریعت اسلام .....**
- ۱۰۳-۱- مقتضیات زمان و مکان و تأثیر آن بر احکام کیفری .....
- ۱۰۷-۱-۱- مقتضیات زمان در شیوه قصاص اعدامی زنده شده .....
- ۱۰۹-۲-۱- امکان وقوعی زنده شدن .....
- ۱۰۹-۱-۲- امکان وقوعی زنده شدن در قرآن کریم .....
- ۱۱۰-۲-۱- امکان وقوعی زنده شدن در روایات .....
- ۱۱۱-۳-۱- امکان وقوعی زنده شدن از نظر عقل .....
- ۱۱۱-۳-۲- امکان وقوعی زنده شدن از نظر علم پزشکی .....
- ۱۱۳-۳-۱- ارتباط روح و جسم .....
- ۱۱۴-۳-۱- اصل عدالت .....
- ۱۱۵-۳-۱- نظر فقها درباره قصاص اعدامی حیات یافته .....
- ۱۱۷-۳-۱-۵- دسته بندی آراء .....
- ۱۱۷-۳-۱-۵- نقد و بررسی .....
- ۱۲۰-۳-۱-۵- نظر مختار .....
- ۱۲۳-۲- احکام متغیر .....
- ۱۲۵-۳- احکام حکومتی .....
- ۱۲۷-۴-۳- مصادیقی از احکام حکومتی مطابق با اقتضائات زمانی و مکانی .....
- فصل چهارم: مقاصد شریعت در حدود و تعزیرات .....**
- ۱۳۴-۱- مجازات حدی .....
- ۱۳۴-۱-۱- حد، به معنای حکم .....
- ۱۳۵-۱-۲- حد، به معنای مطلق عقوبت .....
- ۱۳۶-۱-۳- حد، به معنای مجازات‌های مقدر در شرع .....
- ۱۳۸-۱-۴- قصاص، کیفر به خطر انداختن حیات .....

- ۱۳۹..... ۴-۱-۴-۱- مقاصد قصاص در کتاب
- ۱۳۹..... ۴-۱-۴-۱- حفظ حیات
- ۱۳۹..... ۴-۱-۴-۲- صیانت از نظام اجتماعی و دین
- ۱۴۲..... ۴-۱-۴-۳- ممانعت از بی‌عدالتی و انتقام کور
- ۱۴۳..... ۴-۱-۴-۲- ایرادات به حکم قصاص و پاسخ آن
- ۱۴۷..... ۴-۱-۴-۳- بررسی اجرایی کیفر قصاص
- ۱۵۲..... ۴-۱-۴-۴- مقاصد قصاص در روایات و در آینه عقل
- ۱۵۳..... ۴-۱-۵- کیفر به خطر انداختن دین (ارتداد)
- ۱۵۴..... ۴-۱-۵-۱- مجازات ارتداد و مقاصد آن
- ۱۵۶..... ۴-۱-۵-۲- شبهات و پاسخ آن
- ۱۵۸..... ۴-۱-۵-۳- بررسی اجرایی کیفر ارتداد
- ۱۶۱..... ۴-۱-۶- کیفر به خطر انداختن عقل (شرب خمر)
- ۱۶۲..... ۴-۱-۶-۱- مجازات شرب خمر و مقاصد آن
- ۱۶۳..... ۴-۱-۶-۲- شبهات و پاسخ آن
- ۱۶۵..... ۴-۱-۶-۳- بررسی اجرائی کیفر شرب خمر
- ۱۶۸..... ۴-۱-۷- کیفر به خطر انداختن نسل (زنا)
- ۱۶۹..... ۴-۱-۷-۱- مجازات زنا
- ۱۷۱..... ۴-۱-۷-۲- شبهات و پاسخ آن
- ۱۷۳..... ۴-۱-۷-۳- بررسی اجرایی کیفر زنا
- ۱۷۷..... ۴-۱-۸- کیفر به خطر انداختن مال (سرقت)
- ۱۷۸..... ۴-۱-۸-۱- مجازات سرقت و مقاصد آن
- ۱۷۹..... ۴-۱-۸-۲- شبهات و پاسخ آن
- ۱۸۰..... ۴-۱-۸-۳- بررسی اجرایی کیفر سرقت
- ۱۸۲..... ۴-۲- مجازات تعزیری
- ۱۸۲..... ۴-۳- مجازات‌های غیر مقدر
- ۱۸۳..... ۴-۱-۳- علت اختلافات در تعریف حدود و تعزیرات
- ۱۸۴..... ۴-۲-۳- بررسی اجرایی کیفر ترک انفاق
- ۱۸۶..... ۴-۳-۳- کیفر تازیانه

۱۸۷.....	۴-۳-۳-۱- اصلاح امور .....
۱۸۸.....	۴-۳-۳-۲- تطهیر مجرم .....
۱۸۹.....	۴-۳-۳-۳- بازدارندگی بیشتر .....
۱۹۰.....	۴-۳-۳-۴- آسان‌ترین و رایج‌ترین شیوه مجازات .....
۱۹۰.....	۴-۴- مقصد مهم حفظ عزت جامعه اسلامی.....
۱۹۵.....	۴-۵- مقاصد کیفری.....
۱۹۵.....	۴-۵-۱- مقاصد کیفری فردی.....
۱۹۶.....	۴-۵-۲- مقاصد کیفری جمعی .....
۲۰۰.....	نتیجه‌گیری .....
۲۰۲.....	پیشنهادها.....
۲۰۳.....	فهرست منابع .....

فصل اول

کلیات و مفاهیم

۱-۱- مقدمه

اهمیت قصد و مقصد بر کسی پوشیده نیست. هیچ عمل یا رفتار یا گفتاری را نمی‌توان بدون قصد و انگیزه‌ای ورای آن دانست. بر این اساس، وجود مقاصد شرعی امری مسلم و انکارناپذیر است. در این بین، وجود مقاصد کیفری به تناسب بحث، از اهمیت بیشتری برخوردار است.

نظام کیفری اسلام، دارای هندسه‌ی طراحی شده و یکپارچه‌ی سیستمی است که هدف نهایی از آن، برقراری عدالت است. بنابراین، عدالت، نقطه‌ی اشتراک و اتصال مقاصد کیفری شریعت است. رابطه‌ی هر مقصد جزئی در ارتباط با این مقصد نهایی تعریف می‌شود.

بشر امروز با تمام ادعایش در کشف قله‌های دانش، هنوز در ابتدای راه آموختن است. تجربه‌ی زیسته‌ی بشری، به خوبی بیانگر ناتوانی بشر در تدوین و اجرای برنامه‌ی کامل و جامع حقوقی برای احقاق حق عامه‌ی مردم و جوامع بشری است. منفعت طلبی و ترجیح خواست خود بر سر نهادهای حقوقی بین‌المللی سایه افکننده است و اگرچه، اذعان به این مطلب را در جایی نمی‌بینیم یا نمی‌خوانیم اما در عمل و رفتار بخوبی این ناعدالتی و ظلم حقوقی را شاهد هستیم.

در این بین، وجود پژوهشی که ضرورت وجود مقاصد برای حقوق کیفری اسلام را بیان کند تا در موارد فقدان نص، یا تعارض و تزامم نصوص مورد استناد قرار گیرد، ابعاد مقاصد کیفری اسلام، شیوه‌های کشف و دستیابی فقیه به مقاصد را بیان کند؛ انواع مقاصد و ترجیح هر کدام بر دیگری را با ملاک و معیار مورد نظر شارع منعکس نماید احساس می‌شود. زمانی در اصل وجود مقاصد برای احکام شرعی تردید وجود داشت اما امروزه، تقریباً بحثی در کشف و تدوین حکمی از احکام شریعت نمی‌بینیم مگر اینکه، به مقصد نهم یا آشکار آن، باید توجه کرد. بر اساس مقاصد است که راه رسیدن به تعبد که پلی برای دست یافتن به سعادت و کمال و رستگار شدن انسان که هدف نهایی خلقت اوست؛ هموار شده و متشرعین را به سرمنزل مقصود می‌رساند. به عبارت دیگر، امروزه وجود دواعی و انگیزه‌ها برای هر فعلی که از عقلا سر می‌زند، از امور یقینی است و شارع مقدس که رئیس عقلا است را نمی‌توان در صدور احکامش بدون قصد و نیت، تصور کرد.

مقاصد کیفری اسلام، بنیان و اساس احکام جزایی را از منظر شریعت اسلام که به‌عنوان آخرین دین الهی، داعیه‌ی تکامل و جهانی بودن را دارد؛ دربرمی‌گیرد.

شارع مقدس در تشریح احکام کیفری، مصالح تک تک مردم و افراد را در ذیل چتر جامعه و نظام اسلامی دیده است و با پیوند عمیق و جدایی ناپذیر بین مصلحت امام و مصلحت امت، در تأسیس و ادامه‌ی حیات نظام اسلامی، سنگ زیربنای تشکیلات، نهادها و ساختارهای حکومتی را در اقامه‌ی قسط و عدل قرار داده است. این پیوند چنان عمیق و ناگسستنی است که رعایت مصلحت هرکدام به تقویت و پایداری و ثبات دیگری، می‌انجامد.

تعبیر احکام حکومتی برای امام و پیشوای جامعه‌ی مسلمین، در راستای نظم دهی به ارتباطات انسانی و ساختاری در دل حکومت اسلامی و تعیین مجازات برای استنکاف کنندگان از این نظم ضروری، براساس مبانی فقهی و حقوقی شریعت اسلام، در همین راستا ارزیابی می‌گردد.

شناسایی مقاصد کیفری اسلام برای مجازات فرد یا گروهی که با رفتار خویش، اقدام به هنجار شکنی و مقابله با حقوق الهی - که اعم از حقی است که شارع برای مردم (حق الناس) یا برای خودش (حق الله) یا برای خود مکلف (حق النفس)، وضع نموده است - می‌کنند و باعث تضعیف نظام اسلامی می‌شوند؛ لازم و ضروری است. در این مطلب شکی نیست که تشریح احکام کیفری، نفعی برای شارع ندارد؛ کما اینکه در سایر احکام تشریحی نیز، عدم التزام عملی یا حتی اعتقادی برای ذات شارع علی‌السویه است و به اصطلاح بر ذات کبریاییش ننشیند گردی. به هر جهت شناسایی و آشنایی با این دسته از مقاصد، به خاطر اقناع وجدانی و برای رسیدن به «لیطمئن قلبی»، دین داری و دین مداری را تسهیل می‌کند و به همین علت، مورد پژوهش در این رساله قرار گرفته است.

۱-۱-۲- بیان مسأله

تشریح و شریعت، بدون مقصد و حکمت تصور نمی‌شود. در فقه اهل سنت به مبحث مقاصد شریعت به طور مفصل پرداخته شده است؛ اما قدمت این بحث در فقه امامیه، بسیار اندک است. فقهای امامیه با توجه به دسترسی به معصوم و به تبع آن برخورداری از نص شریعت، خود را بی‌نیاز از مراجعه به مقاصد شریعت دانسته و طبق دلایل نقلی، احکام شریعت را

استخراج نموده و عمل می‌کردند؛ اما به تدریج و با پایان یافتن مواجهه مستقیم مردم با معصومین و علی‌الخصوص در پاره‌ای از موارد که غرض شارع با نص در تعارض باشد؛ ضرورت پرداختن به موضوع مقاصد شریعت، بیش از پیش احساس می‌شود.

با توجه به اینکه حقوق کیفری را می‌توان به دو بخش تقسیم کرد؛ بخش نخست که ثابت بوده و در قالب نصوص کتاب و سنت به جامعه اسلامی ابلاغ شده است. این احکام متصف به وصف ابدی همه زمانی و همه مکانی می‌باشند. بخش دوم احکام متغیر، شامل نظرات و فتاوای مجتهدان است که یا احکام صادره از سوی ولی فقیه یا احکام حکومتی، آراء قضات اسلامی و احکام قضایی است. در این دسته از احکام، زمان و مکان با ساز و کارهای متفاوتی اثر گذارند. بررسی ساز و کار این اثرگذاری و تبیین میزان تأثیر گذاری آن، لازم و ضروری است.

در نگاه کلی مقاصد شریعت به دو دسته کلی و جزئی تقسیم می‌شود. بطور مثال مقصد کلی در نکاح تولید نسل است و مقاصد جزئی هم دارد؛ از قبیل سکونت و آرامش زن و مرد در کنار یکدیگر یا حفظ عفت و . . . در امور کیفری نیز این دو نگاه دنبال می‌شود. مثلاً در امور کیفری، مقصد اصلی اقامه عدل در جامعه و مقاصد جزئی از قبیل تشفی خاطر بازماندگان، بازدارندگی از جرم و . . . نیز وجود دارد.

در ارتباط با مقاصد و نصوص، سه دیدگاه کلی وجود دارد. اولین دیدگاه: نص‌بند است و شامل فتاوایی است که به ظاهر ادله توجه می‌کند و به مقاصد کلی شرع مثل عدالت، مبارزه با ظلم و قاعده‌ی لاجرح توجهی ندارند. در واقع مقاصد کلی و علل شرایع لحاظ نمی‌شود و نصوص دینی بر مبنای این مقاصد، جهت صدور فتوا، محل رجوع نمی‌باشد. دیدگاه دوم: رویکرد نص‌محور با گرایش به مقاصد که در این رویکرد به مقاصد کلی شریعت توجه وجود دارد و حتی نصوص مبین مقاصد کلی، اساس فتوا قرار می‌گیرد. اما آنچه محور اجتهاد می‌باشد اسناد و ادله است؛ لذا اصالتاً از ادله اجتهادی استمداد می‌شود. دیدگاه سوم: نص‌پذیر و مقاصد محور است که با وجود پذیرش ادله و نصوص شرعی به مقاصد و علل شریعت توجه بیشتری می‌شود و معتقدند که نصوص شرعی از جهت استناد، متأخر از مقاصد است و مفسر نیست. این دیدگاه هرگز نصوص را بر مقاصد مقدم نمی‌داند.

از جمله مسائل مهم و مطرح در حقوق کیفری اسلام، فلسفه و هدف از کیفر یا مجازات

در شریعت اسلام است. تحلیل و تفسیر این موضوع، سبب وقوع اختلاف میان نص‌گرایان و مقصدگرایان شده است. دو دیدگاه در مورد هدف اساسی از وضع و اجرای احکام کیفری وجود دارد. یک: رویکرد سزادهی و بازدارندگی خاص و عام و تشفی خاطر مجنی علیه. دو: توجه به تأدیب، اصلاح و بازپروری مرتکب. طبق رویکرد دوم مشقت و رنج ناشی از مجازات، هدف غایی نمی‌باشد، بلکه به نوع کیفر و اجرای آن مرتبط است. از آنجا که ارزش‌های اخلاقی و هنجارهای اجتماعی مورد حمایت نظام کیفری به لحاظ مرتبه و جایگاه یکسان نبوده و در سیاست کیفری اسلام با توجه به منشأ و خاستگاه حقوق و از جمله حقوق کیفری، پاسخ‌های کیفری از ویژگی‌های خاصی برخوردار است، شناسایی و دایره‌ی تأثیر این ویژگی‌ها قابل بررسی و پژوهش است.

با توجه به وجود ضابطه‌هایی چون قاعده درأ و حجیت اقرار، ظاهراً حقوق کیفری اسلام به مکافات‌گرایی و سزادهی چندان نزدیک نیست بلکه عواملی همچون رضایت اولیای دم مقتول در قصاص و اختیار حاکم شرع در بحث تعزیرات، ظهور در این دارد که نظام کیفری اسلام، بیشتر به فایده‌گرایی متمایل است.

اما مقاصد ضروری یا مصالح خمسسه: مشتمل بر حفظ جان، مال، عقل، نسل و دین می‌باشد و فهم مفسران از کتاب، سنت و اجماع، نباید سبب تضييع این مقاصد ضروری شود. در مرتبه‌ی بعدی و پایین‌تر از این مقاصد مذکور، مقاصدی با عنوان حاجیات و تحسینات قرار دارند که در پاره‌ای از موارد برداشت از نصوص می‌تواند بر آن‌ها مقدم شود.

با عنایت به اینکه در فقه امامیه، برخی از معاصرین حقوقی، همچون دکتر گرجی با تعمیم مقاصد شریعت به عدالت و اصلاح جامعه، مبنایی را در نظر گرفته‌اند که براساس آن، برداشت لفظ مدار از ظواهر نصوص، نظیر آیه سرقت، قابل بازنگری شناخته شده است و فقیهانی همچون صاحب جواهر در استنباط و نظرات خود و نیز در مواردی برای توجیه یا رد روایات، از مقاصد استفاده کرده‌اند؛ باز هم از مقاصد، به عنوان منبعی مستقل و در عداد سایر منابع، نامی برده نشده است. با وجود این؛ در حوزه مسائل کیفری مثل حد سرقت و یا حکم ارتداد و ملاک تعیین میزان تعزیرات، هنوز سؤالات و ابهامات جدی وجود دارد.

۱-۱-۳- پیشینه پژوهش

۱-۱-۳-۱- پژوهش‌های خارجی

مقاصد شریعت در کتب اصولی و گاه کلامی که جدیداً نگاشته می‌شود، مطرح است. این نظریه را بیشتر اصولیان عامه مطرح کرده‌اند. هرچند بحث از مقاصد به قرون اولیه ظهور اسلام بر می‌گردد، لیکن این تعبیر با اراده معنایی نزدیک به معنای مورد بحث به اندیشوران اصولی سده‌های سوم و چهارم می‌رسد که در قالب رساله‌هایی در این باب مطالبی تدوین نموده‌اند. همگان قائل به این نظر نبودند که احکام دین در چهارچوب تعبد ریخته شده و ما فقط مکلف به انجام اوامر و ترک منهیات برخاسته از نصوص هستیم و شرایع را نباید به تعلیل و تحلیل برد؛ چرا که: «إِنَّ دِينَ اللَّهِ لَا يُصَابُ بِالْعُقُولِ» تعبیر مقاصد شریعت از قرن پنجم به بعد شفاف گردید و از سوی دانشمندانی چون: امام الحرمین جوینی (۱۴۱۸) در کتاب *البرهان فی أصول الفقه*، ابوالحسن آمدی (۱۴۰۵) در کتاب *احکام الاحکام*، ابن‌قیم جوزیه (۱۴۱۷) در کتاب *اعلام الموقعین*، و امام ابواسحاق شاطبی (۱۴۲۲) در کتاب *الموافقات فی أصول الشریعة* در معنای مورد بحث به کار رفت. ولی کسی که به این دانش، بعدی علمی و مدون داد، امام ابواسحاق شاطبی (۱۴۰۶) بود که در آثار خود از جمله: *الموافقات فی أصول الشریعة و الاعتصام*، مقاصد شریعت را تعلیل برد و احکام الهی را براساس معیارها و تناسب‌های مصلحتی تعلیل کرد و اهداف دین و مقاصد شریعت را بر این اساس بیان داشت. این علم پس از قرن هشتم تا دوره اخیر، چندان مورد توجه اندیشمندان قرار نگرفت و در اوایل قرن بیستم میلادی بود که شیخ محمد عبده در سفری که در سال ۱۸۸۴م به تونس داشت، از وجود کتاب *الموافقات فی أصول الشریعة* اثر امام ابواسحاق شاطبی در تونس آگاه گشت و در بازگشت به مصر، به ترویج ایده‌های مطرح شده در آن پرداخت، گویی به این نتیجه رسیده بود که مقید ماندن به نصّ لفظی، برای رسیدن به اندیشه دینی تجددگرایانه کافی نیست. اینجا بود که سران نهضت اصلاح‌گرایانه تونس، بزرگانی چون: محمد خضر حسین و شیخ طاهر بن عاشور تونسی به تعمق در مقاصد شریعت پرداختند که در نتیجه چنین نگرشی، تألیفات و نوشته‌های دیگری در این موضوع شروع و دوره جدیدی پایه‌ریزی گشت. شیخ طاهر ابن عاشور (۱۴۲۰) کتاب خود را با عنوان «مقاصد الشریعة الاسلامیه» در

سال ۱۹۴۶م منتشر کرد.

در دوران معاصر، کتابهای فراوانی در این موضوع تألیف شده است که از مهم‌ترین آنها احمد ریسونی (۱۳۷۶) کتاب *اهداف دین از دیدگاه شاطبی و عوده* (۱۹۹۸) کتاب *التشريع الجنایی الاسلامی مقارناً بالقانون الوضعی و مغنیه* (۱۴۲۴) *تفسیر الکاشف* است. اما واقعیت این است که چنین روندی هنوز این علم را از هیئت جامعی که در کنار دیگر علوم اسلامی، صفت علم مستقلی به آن دهد، برخوردار نساخته است. مقاصدی ها با وجود تنوعی که در عرصه پذیرش ضرورت توجه به مقاصد دارند، به آن استناد کرده‌اند که این مقاصد از راه ادله چهارگانه (کتاب، سنت، اجماع و عقل) ثابت شده است و به همین دلیل هر استنباط متناقض با آنها را باید رد کرد. لازم به یادآوری است که در مقاصد الشریعۀ قانون‌گذار اسلام علاوه بر هدف های کلی و کلان که در تقنین و تشریع مجموعه احکام اسلام مد نظر دارد، از تشریع هر حکم خاصی نیز، هدف مشخصی را دنبال می‌کند. به اهداف کلان عنوان مقاصد الشریعۀ و به اهداف خرد تعبیر علل الشرایع را اطلاق کرده‌اند.

۱-۳-۲- پژوهش‌های داخلی

آنچه در این خصوص می‌توان به بحث مقاصد شریعت مرتبط دانست؛ مباحث پراکنده در *کتاب اصولی و فقهی* از جمله علامه مظفر (۱۴۱۵) *اصول الفقه و علیدوست* (۱۳۸۴) *فقه و مقاصد شریعت* زحیلی (۱۴۳۱) *اصول الفقه الاسلامی و نیز پژوهش‌هایی* که در مجلات داخلی همچون *فقه اهل بیت* یا *مجله فقه و حقوق اسلامی*، در قالب مقاله، به چاپ رسیده است مانند: مقاصد شریعت و جایگاه آن در استنباط حکم شرعی از سید ابوالقاسم نقیبه (۱۳۹۶)، ساز و کارهای کشف مقاصد شریعت از مهدی شوشتری، حسین ناصری مقدم، حسن صابری (۱۳۹۵)، بررسی حجیت استقرا در کشف مقاصد شریعت از زهره حاجیان فروشانی، علی مظهر قراملکی و محمد رضا امام (۱۳۹۲)، بررسی تطبیقی مقاصد شریعت از محمد حسن زمانی، و قیام الدین قمر الدین (جامعۀ المصطفی)، بررسی حجیت ادله عقلی در کشف مقاصد شریعت از فاطمه نظری و علی سائلی، پویایی فقه از رهگذر مقاصد شریعت با نظری بر آرای امام خمینی از زهره حاجیان فروشانی، علی مظهر قراملکی و سید محمد رضا امام (۱۳۹۹)، تبیین ظرفیت های فقه مقاصدی در پشتیبانی از نظام قانون گذاری